

החלפת מזון הבהמות לפסח

שאלה:

ידוע שאחת מדרישות כשרות החלב לפסח הינה החלפת מזון הבהמות למזון כשר לפסח. ובעניין זה נבקש התייחסות למספר שאלות: 1. מדוע יש צורך בכך? 2. אם החלפת המזון נעשית כשבוע-שבועיים לפני פסח כיצד מייצרים גבינות קשות מספר חודשים לפני פסח? 3. איך מפקחים על ביצוע הנחיה זו? 4. כיצד ניתן לאשר מוצרי חלב מחו"ל לפסח כאשר יש להניח שהגויים בעלי הרפתות אינם מחליפים את מזון הבהמות למזון כשר לפסח?

תשובה:

למרות שמזון הפרה משמש חומר גלם חשוב ליצירת החלב, פשוט וברור, שהחלב לא נהפך להיות חמץ כאשר הבהמה אוכלת חמץ. החמץ, לאחר שהתעכל במעי הפרה ופורק למרכיביו היסודיים, שוב אין בו איסור וגדר חמץ (וכפי שאפר הנוצר מחמץ שנשרף איננו נחשב לחמץ). ולכן, אע"פ שהחמץ המפורק והמעוכל משמש ליצירת החלב הוא איננו הופך את החלב להיות חמץ.

יתירה מזו, החומרים המעוכלים והמפורקים הללו מועברים לעטיני הפרה באמצעות הדם, והעובדה שהדם הוא שמעביר את החומרים הללו לעטיני הפרה היוצרים מחומרים אלו חלב, אף היא איננה אוסרת את החלב, למרות שהדם רק שינה את צורתו ולא עבר עיכול הנחשב לשריפה.

עם זאת, יש מציאות בה בהמה האוכלת איסור - בשרה נאסר באכילה, והוא הדין, לכאורה, גם לגבי חלבה. הרמ"א בשו"ע יו"ד סימן ס', סעיף א' פוסק: "בהמה שנתפטמה בדברים אסורים, מותרת, אבל אם לא נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים אסורה". דהיינו, אע"פ שבהמה האוכלת דברים אסורים - מותרת, הרי שאם נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים - אסורה. והש"ך שם כתב ש"כל ימיה" לא דווקא, אלא הכוונה היא שעיקר גידולה מקורו באיסורים, או לפחות שאוכלת איסורים דרך קבע מידי יום ביומו, אף שלא הווי רוב אכילתה.

הסיבה לכך איננה משום שאנו אומרים שדבר שנוצר מאיסור הופך להיות בעצמו איסור, אלא כדברי הש"ך על אתר האומר שמדובר אך ורק באיסורי הנאה, ואז היסוד לאיסור הבשר, הינו מכיוון שיצירתו הינה מאיסור הנאה, ואכילת הבשר שנוצר מאיסורי הנאה אסורה, מכיוון שיש בכך הנאה מדבר אסור.

היוצא מכך, שכל השאלה לגבי כשרות החלב תהיה אך ורק במקרה שהבהמה אוכלת חמץ בפסח, שאז החמץ אסור בהנאה, אך אין כל שאלה לגבי חלב של בהמה שאוכלת חמץ לפני פסח, שאז אין כל איסור באכילת החמץ.

וכן כתב בשדי-חמד, מערכת חמץ ומצה: "אך מה שהפריז בספר 'רינון יצחק' לאסור אף חלב מבהמה שאכלה חמץ בערב פסח לפני זמן איסור חמץ ושנחלבה לאחר זמן איסור חמץ אין נראה, שהרי כל שאר הפוסקים לא אסרו אלא כשאוכלת חמץ בזמן איסור חמץ". ואף בעל ה"רינון יצחק" לא חשש אלא בבהמה שאכלה חמץ בערב פסח ושמוזנה לא נתעכל עדיין עד זמן איסור הנאה מחמץ, ואף הוא לא העלה על דעתו לאסור חלב מבהמה שאכלה חמץ לפני ערב פסח.

בהתאם לאמור, היה מספיק להפסיק להאכיל את הפרות בחמץ בערב פסח, אלא שמכיוון שמדובר

במערכת גדולה של הרבה מאוד רפתות הפזורות על פני כל הארץ, ומכיוון שיש צורך בביקורת ובהשגחה כדי לוודא שאכן החמץ נסגר וסומן כנדרש, ושהפרות מוזנות אך ורק במזון כשר לפסח, ומכיוון שיש לעיתים אי הבנות שדורשות הבהרה ותיקון, הרי שמנסיון רב שנים הגענו לכך שאנו זקוקים לשלושה ימי עבודה מלאים ואינטנסיביים (לא כולל שישי, שבת וער"פ) של כל צוות ההשגחה והפיקוח כדי להבטיח, שאכן כל הרפתות עברו להזנה במזון כשר לפסח. לכן נקבע, שהרפתות יתחילו בהזנה כשרה לפסח כארבעה עד חמישה ימים קודם לפסח – דבר המאפשר לנו להגיע לערב פסח, לאחר שוידאנו שכל המקומות אכן עובדים בהתאם להנחיות הכשרות לפסח.

למעשה, לא פשוט לאסור חלב אפילו אם הבהמה אוכלת חמץ בפסח עצמו, שהרי נפסק, שהבהמה נאסרת רק אם אכלה כל ימיה איסורי הנאה, מכיוון שאם אכלה גם דברים המותרים הרי שבשרה נוצר מאיסור הנאה ומדבר המותר בהנאה, ובמקרה כזה, מוגדר הדבר כ"זה זזה גורם" והתוצר מותר, מכיוון שהוא לא נוצר מאיסור הנאה בלבד. ואם כן, בהתאם לכלל זה, מכיוון שהבהמה ניזונת גם מדברים המותרים – חלבה יהיה מותר. אמנם, יש מקום לחלק ולומר, שלגבי איסור החלב בפסח ייתכן ואיננו זקוקים לכך שהבהמה אכלה איסורי הנאה כל ימיה, מכיוון שבניגוד לבשר הבהמה שנוצר מאכילת הבהמה כל ימיה, הרי החלב נוצר מאכילתה ביום החליבה או ביום שלפניו. לכן, לגבי איסור החלב ייתכן ומספיק שהבהמה אכלה איסורים בכל הזמן בו נוצר החלב שעליו אנו דנים. ולכן, אם הפרה אכלה בפסח רק חמץ, ייתכן וחלבה אסור, מכיוון שהמזון שאכלה קודם הפסח איננו רלוונטי ליצירת החלב שהיא מייצרת בפסח.

עם זאת, גם אם הפרה אכלה רק חמץ, ייתכן והחלב נוצר לא רק מהמזון אלא בשיתוף גורמים נוספים, כגון המערכות שבגוף הפרה, ולכן ייתכן ובכל מקרה, גם אם אכלה רק חמץ, נחשב הדבר לזה וזה גורם וש"ע או"ח תמ"ה ס"ב וב"משנה ברורה" שם ס"ק יב ו"בבאור הלכה" שם שכשאפה בתנור שהוסק בחמץ נחשב הדבר לזה וזה גורם, מכיוון שהפת נאפת מחמת החמץ שבו הסיקו ומחמת התנור. ודעת הש"ך ביו"ד קמ"ב שלכן הפת מותרת, והמ"ב שפוסק להחמיר, זה מכיוון שלדעתו גורם החמץ שבו הסיקו הינו משמעותי וניכר יותר מאשר גורם התנור).

ועוד יש לחלק ולדון בשאלת חלב שנחלב מפרה השייכת לגוי, כשהגוי האכיל את פרתו חמץ בפסח. האם מכיוון שהוא עצמו לא עשה כל איסור, אין גם כל איסור בחלב (שע"ת סוף סימן תמ"ה), או מכיוון שסוף סוף החלב נוצר מהחמץ שהפרה אכלה אצל הגוי, הרי שאם ישראל ישתמש בחלב יהיה בכך משום הנאה מחמץ האסור בהנאה.

הלכה למעשה, מצינו פוסקים שהחמירו לאסור אפילו במקרה של אכלה דברים המותרים עם דברים האסורים, מכיוון שבפסח שאיסור חמץ במשהו ייתכן ומחמירים גם ב"זה וזה גורם" (מג"א תמ"ה ס"ק ה). לעומת זאת, אחרים (שו"ת "חיים שאל" חלק ב סימן לח) נוטים להתיר חלב שנחלב מבהמת גוי שאכלה חמץ אם היא אכן אוכלת גם דברים המותרים, ונחשב לזה וזה גורם (למעשה נשאר ה"חיים שאל" בספק). ב"משנה ברורה" סוף סימן תמ"ח כתב, שכשרות החלב מבהמה שאוכלת חמץ נתונה במחלוקת, ולכן אפילו היא של נכרי יש אוסרים את החלב ויש הסבורים כי החלב מותר, וכתב שדעת הפמ"ג להתיר אם החלב נחלב לאחר שעבר מעת לעת מאכילת החמץ, ויש שמקילים בכל מקרה שאוכלת גם דברים המותרים.

ב"שדי חמד" מערכת חמץ ומצה הביא חבל אחרונים שמתירים במפורש או מכללא, בכל מקרה, שבו אוכלת גם דברים המותרים, אך הביא גם כמה שאוסרים, ומסקנתו שם שראוי ונכון להחמיר,

אפילו בבהמת נכרים.

לעומתו, ה"אגרות משה", שדן בשאלה זו בהרחבה רבה (אג"מ או"ח א קמז), מסיק שאפילו אם הבהמה אכלה חמץ בלבד בלי תוספת של דברים המותרים החלב לא נאסר אפילו בבהמת ישראל, אלא שלבעלי נפש ראוי להחמיר בבהמת ישראל.

לפי זה, גם אם המזון של הפרות לא היה מוחלף לפני פסח, לא היה פשוט לאסור את החלב הנחלב בפסח לכשרות רגילה, רק מחמת העובדה שהפרה אכלה חמץ בפסח, שהרי יש פוסקים הסבורים שהחלב לא נאסר מחמת אכילת החמץ בפסח, ועל אחת כמה וכמה אם הפרה לא אכלה רק חמץ, אלא גם דברים המותרים (והמציאות מלמדת שמזון הפרה מורכב תמיד גם ממרכיבים שאינם באים לידי החמצה).

מלבד בעיית אכילת הפרה חמץ בפסח, קיימת בעיה נוספת והיא, שקיים חשש סביר, שאם הפרה אוכלת חמץ בפסח עלול משהו מחמץ זה להגיע למיכל החלב ולשהות בו יחד עם החלב באופן שיאסור את החלב מחמת "כבוש הרי הוא כמבושל".

כיצד מגיע החמץ למיכל החלב? מכונת החליבה שואבת את החלב מהבהמה בואקום, ולעתים, אזור עטיני הפרה או סביבתה מלוכלכים בשאריות קש או שאריות מזון, ומכונת החליבה עלולה לשאוב משהו משאריות אלו למיכל החלב. אמנם שאריות אלו מוצאות לחלוטין מהחלב במחלבה באמצעות סינון וצנטריפוגה.

כדי לפתור בעיה זו, לכאורה, מספיק להתקין מסנני חלב עדינים בין מכון החליבה למיכל החלב ובכך למנוע הגעת גופים זרים ושאריות מזון ולכלוך מלהגיע למיכל החלב. ואכן, כך נוהגים, אלא שגם מסננים אלו אינם יכולים להבטיח חלב נקי במאה אחוזים (זאת, ניתן להבטיח רק לאחר תהליך הפסטור והפרדת השומן הנעשים במחלבה). לכן נדרשים כל בעלי הרפתות לעבור למזון כשר לפסח, כך שגם אם מערכות הסינון לא מצליחות למנוע את מעבר הלכלוך במאה אחוזים, ומשהו משאריות הבליל (המזון) של הפרות מגיע למיכל החלב, הרי שמכיוון שהבליל בתקופת הפסח איננו מכיל גורמי חמץ, הרי שאין בכך כדי לפגוע בכשרות החלב.

לאור המצב הקיים כיום, שהחלב כולו עובר סינון עדין מיד לאחר החליבה, והמזון ברפתות מוחלף למזון ללא גורמי חמץ, הרי שגם החלב שנחלב בפסח עצמו הינו כשר לפסח אף למהדרין. זאת, מכיוון שקיים סיכוי קלוש ואפסי ביותר שהחלב עלול להיאסר, שהרי כדי שהחלב ייאסר צריכים לקרות הרבה מאוד דברים בעלי סבירות נמוכה ביותר: שבמזון הפסח מעורב דגן, שבדיוק מעט דגן זה נדבק לפרה והגיע איתה למכון החליבה, ושהוא זה שנשאב יחד עם החלב, ושהוא זה שבדיוק הצליח לחזור את מערכות הסינון העדינות, ושהדגן הזה הספיק להחמיץ, ושהוא לא נפסד ממאכל בהמה קודם לשאיבתו לחלב, ושהוא שהה במיכל מעל ל-24 שעות באופן שנחשב לכבוש (עיי' בשע"ת או"ח תס"ז ס"ק ל"ד, שהביא בשם הבית יעקב סימן צ"ט, שמכיוון שאיסור משהו בפסח הינו איסור מדרבנן הרי שבספק כבוש אזלינן לקולא, ועיי"ש שהשע"ת הביא שיש שחלקו עליו כשמדובר בחמץ גמור כגון לחם, אך הסכימו במקרה של גרעין חיטה שיש ספק נוסף אי החמיץ).

ברור לכל, שמדובר בספק רחוק ביותר ובסבירות נמוכה מאוד, כך שניתן לומר, שהחשש שחמץ כלשהו עלול להתערב בחלב בפסח הינו קטן הרבה יותר מהחשש של התערבות חמץ כלשהו במאגרי מי השתייה בפסח. ומי שאינו מקפיד לאגור את מי השתייה והבישול לכל הפסח בערב החג, יכול גם להקל ולהשתמש בחלב הנחלב בפסח עצמו - שם החשש קטן יותר.

ואף אם כל זה היה קורה ומשהו חמץ היה מגיע למיכל החלב ושוהה שם מעל 24 שעות היה מקום להקל מטעמים נוספים:

א. אמנם ההלכה הפסוקה היא שחמץ בער"פ בטל בשישים ואילו בפסח עצמו הוא אינו בטל אפילו בכמה אלפים. אלא שלהלכה זו נאמרו שני טעמים: דעת הרמב"ם שהחמירו בחמץ מכיוון דהוי דבר שיש לו מתירין לאחר הפסח, ולדעת הרא"ש הסיבה שהחמירו בחמץ היא מכיוון שאיסורו בכרת ולא בדילי מיניה. והנה בערוה"ש הביא נ"מ בין שני הטעמים, שלרמב"ם אם נתערב ועלול להתקלקל עד לאחר הפסח שוב לא הוי דשיל"מ, ולכן לגבי משהו חמץ שנתערב בחלב, שלא ניתן לשומרו לאחר החג לרמב"ם יהיה מותר, ולרא"ש אם נתערב חמץ נוקשה או תערובת חמץ, שאיסורו בלאו ולא בכרת אין להחמיר בנתערבו במשהו, ולכן בנדון דידן שמדובר שנתערבה בחלב תערובת מאכל בהמה, לכאורה, לא הוי אלא חשש תערובת של חמץ נוקשה, או לפחות של תערובת חמץ שאין עליה אלא לאו ולא כרת, וממילא אין לנהוג בו חומרת איסור משהו אפילו לא לשיטת הרא"ש.

ב. טעם נוסף להקל מצינו בשו"ת מהרש"ם (ח"א קפ"ו) שכתב לגבי באר שנמצא בה חמץ בפסח שאין לחשוש לכבוש, מכיוון שיש לסמוך על הר"ש קלוגר בשו"ת טוטו"ד תליתאה סוף סימן רי"ד שכתב שבבאר שהמים נובעים כל שעה מקררים המים ולא שייך בהם כבוש אפילו אם החמץ שהה הרבה יותר מאשר מעת לעת. אם אמנם כך, הרי שבמיכל חלב בו יש קירור קבוע לטמפרטורה נמוכה יותר מזו של מי באר הרי שיש לסמוך על כך שאין חשש לאיסור כבוש (ורעיון זה הובא שוב במהרש"ם ח"א רכג בשם המהרש"ק).

ג. טעם שלישי להקל הוא מחמת הבוחשים הנמצאים במיכל החלב שמערבים אותו ומנידים אותו כל הזמן וייתכן ובחישה זו מונעת דין כבוש גם אחרי 24 שעות.

ד. טעם רביעי להקל מצינו בדברי הראשונים הסבורים שבמקרה בו החמץ נותן טעם לפגם בתערובת הוא איננו אוסר בפסח במשהו (ראבי"ה, אור זרוע וראה בשו"ת יביע אומר ח"ז או"ח סימן מ"ד לעניין כשרות מי הכנרת בפסח).

ה. טעם חמישי - יש שאמרו שחמץ אוסר במשהו כקנס על שעבר בבל יראה ובל ימצא, אך חמץ של נכרי, שלא עבר עליו בבל יראה ובל ימצא, לא אוסר במשהו, וכיוון שהחמץ נמכר במסגרת מכירת חמץ והוא הופקר בביטול חמץ הרי שגם אם נתערב משהו מחמץ זה בחלב הוא בטל בשישים אף בפסח עצמו.

לכן, לאור כל מה שנעשה ברפתות ע"י מערכת ההשגחה והפיקוח של תנובה נראה שגם החלב המגיע למחלבות תנובה בפסח עצמו הינו כשר לפסח למהדרין, ושאין לחשוש כלל לספק הרחוק כל כך שאולי משהו חמץ נכבש עם החלב, ובספק רחוק כזה לכאורה אין מקום להחמיר ויש לפסוק שמכיוון שכל איסור חמץ בפסח במשהו הינו איסור מדרבנן, הרי שבספק דרבנן כל כך רחוק בודאי ניתן לילך לקולא, ולסמוך על דעת בעל השאלות ודעת רבנו תם הסבורים שחמץ בטל בשישים גם בפסח עצמו (משנה ברורה תמו"ס ק"ב: "והיכא דאיכא עוד הרבה צדדים להקל סמכינן אשאלות דס"ל דחמץ בפסח שווה לשאר איסורין דבשישים" וכ"כ בבאה"ט שם).

הרב זאב וייטמן, רב תנובה